

ธรรมาสันสำนักช่างวัดเกาะ: ประวัติศาสตร์วัตถุในบริบทวัฒนธรรม กระแสมืองเพชร¹

received 18 APR 2019 revised 28 JUL 2019 accepted 4 FEB 2019

ชนัญญ์ เมฆหมอก

นักศึกษาปริญญาเอก สาขาสหวิทยาการ

วิทยาลัยสหวิทยาการ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์

ศาสตราจารย์ ดร. เสมอชัย พูลสุวรรณ (อาจารย์ที่ปรึกษา)

คณะสังคมวิทยาและมานุษยวิทยา

มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์

บทคัดย่อ

บทความชิ้นนี้ต้องการทำความเข้าใจประวัติศาสตร์สังคมเมืองเพชรบุรีในช่วงของการเปลี่ยนแปลงครั้งสำคัญในวงการงานช่างในครึ่งหลังพุทธศตวรรษที่ 25 ผ่านการศึกษาจากธรรมาสันไม้แกะสลักสกุลช่างเพชรบุรีของกลุ่มช่างวัดเกาะ จำนวน 4 หลัง เพื่อใช้เป็นส่วนหนึ่งในการศึกษาความสัมพันธ์ของบริบททางสังคมวัฒนธรรมที่ผู้เขียนได้ตั้งข้อสมมติฐานไว้ว่า การเฟื่องฟูและล่มสลายของงานช่างเมืองเพชรมีความสัมพันธ์กับความเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจของเมืองเพชรในช่วงต้นพุทธศตวรรษที่ 25 และในปลายพุทธศตวรรษเดียวกันตามลำดับ พบว่า กลุ่มผู้ประกอบการช่างเป็นกระแสมืองในพื้นที่ที่สร้างฐานะของตนเองขึ้นมาในช่วงของการเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจเพื่อการส่งออก พวกเขาสร้างฐานะจากการค้าขายข้าว น้ำตาล และให้เช่าที่นาจนมีฐานะที่มั่นคง โดยใช้การถวายปัจจัยเพื่อการทำบุญในพระพุทธศาสนาเป็นช่องทางในการแสดงถึงความมีตัวตนด้วยการสร้างธรรมาสันทรงบุษบกถวายวัด ธรรมาสันของกลุ่มช่างวัดเกาะที่นำมาใช้เป็นวัตถุของการศึกษา มีการสร้างในช่วงปี 2465 - 2509 กระจายอยู่ทั่วไปตามระบบความสัมพันธ์ทางสังคมของวัดที่สร้างกลุ่มช่างและผู้อุปถัมภ์ ซึ่งแสดงให้เห็นมิติทางสังคมวัฒนธรรมในหลายแง่มุม ทั้งวัฒนธรรมงานช่างในบริบทของวัฒนธรรมกระแสมืองเพชร การดำรงอยู่ของกลุ่มผู้ประกอบการ และเครือข่ายทางสังคมที่รองรับเข้าไว้ด้วยกัน ผู้เขียนมีความเห็นว่า การอุปถัมภ์งานช่างในพื้นที่เป็นช่องทางที่สำคัญอย่างหนึ่งในการศึกษาทำความเข้าใจการดำรงอยู่ของกลุ่มกระแสมืองเพชรในช่วงเวลาดังกล่าว

คำสำคัญ: ธรรมาสัน, สำนักช่างวัดเกาะ, ประวัติศาสตร์วัตถุ, วัฒนธรรมท้องถิ่นเพชรบุรี

¹ บทความนี้เป็นส่วนหนึ่งของวิทยานิพนธ์ดุษฎีบัณฑิต สาขาสหวิทยาการ วิทยาลัยสหวิทยาการ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ เรื่อง “สำนักช่างเมืองเพชร: การก่อตัวและพลวัตภายใต้บริบทเศรษฐกิจ สังคม และวัฒนธรรม ช่วงครึ่งหลังของพุทธศตวรรษที่ 25” มี ศาสตราจารย์ ดร. เสมอชัย พูลสุวรรณ เป็นที่ปรึกษา

Wat Koh Traditional Woodcraft School Preaching Canopies: Historical Objects in Phetchaburi Bourgeoisie Cultural Context

Chanan Mekmok

Ph.D. student in Integrated Science
College of Interdisciplinary Studies,
Thammasat University

Professor, Samerchai Poolsuwan, Ph.D. (Advisor)

Professor of Faculty of Sociology and
Anthropology, Thammasat University

Abstract

The article investigates Phetchaburi social history during important craftsmanship period in the last 25 Buddhist centuries. The researcher studied 4 pieces of Wat Koh traditional woodcraft school preaching canopy to study complexity of sociocultural local context in assumption that the flourished and collapsed of Phetchaburi traditional craftsmanship was connected to economic changing in the former and latter in 25 Buddhist centuries. The results showed that the groups of craftsmanship patrons were a bourgeois that made their status in economic export by rice and sugar trade and land rent. They made merit by dedicate preaching canopy for religious to make their status. Wat Koh traditional woodcraft school preaching canopy had been made around 1922 - 1966 (A. D.) spread away by social relational network between temple, craftsman, and patrons. This study found various socio-cultural dimensions; For instance, traditional craftsmanship culture, patron's social existence, and social relationship network that bound them up. The craftsman patronage in local context is a significant channel to understand Phetchaburi bourgeois social existence in this period.

Keywords: Preaching canopy, Wat Koh traditional woodcraft school, History of thing, Phetchaburi local culture

1. บทนำ

ในบทความชิ้นนี้ ผู้เขียนต้องการทำความเข้าใจประวัติศาสตร์สังคมเมืองเพชรบุรีในช่วงของการเปลี่ยนแปลงงานช่างครั้งสำคัญในครึ่งหลังพุทธศตวรรษที่ 25 ผ่านการศึกษาจากธรรมาสน์ไม้แกะสลักสกุลช่างเพชรบุรีของกลุ่มช่างวัดเกาะ จำนวน 4 หลัง เพื่อใช้เป็นส่วนหนึ่งในการศึกษาความสลับซับซ้อนของบริบททางสังคมวัฒนธรรมที่ผู้เขียนได้ตั้งข้อสมมติฐานไว้ว่า การเฟื่องฟูและล่มสลายของงานช่างเมืองเพชรมีความสัมพันธ์กับความเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจของเมืองเพชรในช่วงต้นพุทธศตวรรษที่ 25 และในปลายทศวรรษเดียวกันตามลำดับ โดยพบว่าในช่วงหลังการทำสนธิสัญญาเบาว์ริงและการยกเลิกระบบเกณฑ์แรงงานในสมัยรัชกาลที่ 5 ทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงจากการผลิตเพื่อยังชีพไปสู่การผลิตเพื่อส่งออก ส่งผลให้เมืองเพชรกลายเป็นแหล่งเศรษฐกิจที่สำคัญแห่งหนึ่งของสยาม โดยเฉพาะการค้าข้าวและน้ำตาล ทำให้กลุ่มคนจำนวนหนึ่งในพื้นที่สามารถสร้างความมั่งคั่งของตัวเองขึ้นมาจากสภาพเศรษฐกิจที่กำลังเฟื่องฟูและแสดงออกถึงความเป็นกลุ่มกระฎุมพีผ่านการอุปถัมภ์งานช่าง มีหลักฐานปรากฏผลงานในพื้นที่จำนวนมาก ซึ่งต่างไปจากงานช่างยุคก่อนหน้าในสมัยอยุธยาตอนปลายลงมาที่อุปถัมภ์โดยพระมหากษัตริย์และชนชั้นขุนนาง

ความเปลี่ยนแปลงในวงการงานช่างเมืองเพชรครั้งใหญ่ในสมัยรัชกาลที่ 5 ลงมา ได้แสดงให้เห็นความรุ่งเรืองในงานช่างซึ่งมีความโดดเด่นแตกต่างไปจากที่อื่นในแง่ของการพัฒนาเป็นสำนักช่างขึ้นในวัดใหญ่รอบตัวเมืองเพชร อย่างน้อย 5 สำนัก คือ สำนักช่างวัดพลับพลายชัย สำนักช่างวัดเกาะ สำนักช่างวัดยาง สำนักช่างวัดใหญ่สุวรรณาราม และสำนักช่างวัดพระทรง ซึ่งเกิดขึ้นในบริบทของการทำบุญเนื่องในพระพุทธศาสนาของคหบดีหรือผู้มีฐานะที่อาศัยอยู่ในละแวกวัด โดยผู้เขียนได้เรียกงานช่างในยุคนี้ว่า “งานช่างยุคกระฎุมพีอุปถัมภ์” (Mekmok 2017) ที่ลักษณะและรูปแบบของงานช่างในยุคนี้มีความแตกต่างไปจากงานช่างหลวงที่ยึดถือขนบและจารีตอย่างเคร่งครัด ส่วนงานช่างยุคนี้จะสร้างขึ้นตามรสนิยมของผู้อุปถัมภ์เป็นหลัก การอุปถัมภ์ดังกล่าวได้แสดงให้เห็นว่าวัดเป็นสนามงานช่างที่อุดมไปด้วยปฏิสัมพันธ์ชุดต่าง ๆ ทั้งเรื่องขององค์ความรู้ทางพระพุทธศาสนา เทคโนโลยี ศิลปะ แรงงาน และที่สำคัญเป็นพื้นที่ให้ผู้คนได้เข้ามาใช้สร้างฐานะทางสังคมพร้อม ๆ กับการทำบุญอันเนื่องในพระพุทธศาสนา

ปรากฏการณ์การทำบุญถวายวัดด้วยการอุปถัมภ์สร้างงานช่างขึ้นครุของกลุ่มกระฎุมพีเมืองเพชร² แสดงให้เห็นพัฒนาการของการดำรงอยู่ที่สัมพันธ์ไปกับบริบททางเศรษฐกิจสังคมในช่วงเวลาดังกล่าว จึงน่าสนใจเป็นอย่างยิ่งว่า งานช่างอันเนื่องในพระพุทธศาสนาได้ถูกใช้เป็นช่องทางในการสร้างฐานะทางสังคมได้อย่างไร ผู้อุปถัมภ์แต่ละกลุ่มนั้นเป็นใคร และวัฒนธรรมงานช่างที่สัมพันธ์กับความนิยมในการทำบุญมีลักษณะอย่างไร ผู้เขียนพบว่า ในบรรดางานช่างทั้งหมดที่พบในพื้นที่ในช่วงเวลาเดียวกัน ธรรมาสน์เทศน์ทรงบุษบกเป็นวัตถุทางวัฒนธรรมที่สามารถใช้เป็นช่องทางในการค้นคว้าเพื่อทำความเข้าใจบริบททางสังคมวัฒนธรรมในช่วงที่มีการสร้างและใช้ธรรมาสน์ได้เป็นอย่างดีที่สุด เพราะธรรมาสน์มีการบันทึกผู้สร้าง ปี และราคาไว้

² กระฎุมพีในความหมายที่ผู้เขียนใช้นั้น ไม่ได้หมายถึงเฉพาะผู้มีความมั่งคั่งมากเท่านั้น ยังรวมถึงคนกลุ่มอื่น ๆ ที่มีรายได้ของตัวเองและมีความพร้อมในการถวายปัจจัยแด่พระพุทธศาสนาด้วยการสร้างงานช่างตามวัดด้วยเช่นเดียวกัน

ผู้เขียนมองว่าธรรมาสน์เป็นเครื่องบันทึกเรื่องราวของสังคมในอดีต รวมถึงยังแสดงให้เห็น ผู้เขียนได้เลือกธรรมาสน์ที่สร้างขึ้นโดยสำนักช่างวัดเกาะมาเป็นกรณีศึกษา ด้วยเหตุที่ว่าธรรมาสน์ของกลุ่มช่างวัดเกาะมีรายละเอียดของการบันทึกข้อมูลพื้นฐานเกี่ยวกับธรรมาสน์ไว้ชัดเจนที่สุด และธรรมาสน์ในกลุ่มนี้มีราคาที่สูงกว่าธรรมาสน์ของช่างกลุ่มอื่น ๆ ซึ่งราคาและกลุ่มช่างต่างมีความสัมพันธ์ไปกับกลุ่มผู้อุปถัมภ์อย่างมีนัยยะสำคัญ เพราะกลุ่มผู้อุปถัมภ์ของงานสร้างธรรมาสน์ของกลุ่มช่างวัดเกาะต่างเป็นตระกูลคหบดีที่มีฐานะมากที่สุดในเมืองเพชร และเป็นกลุ่มที่มีอิทธิพลทางสังคมในพื้นที่ด้วยเช่นกัน

2. ธรรมาสน์ในฐานะที่เป็นวัตถุทางวัฒนธรรม

“ธรรมาสน์” หมายถึง ที่นั่งสำหรับภิกษุขึ้นแสดงธรรม โดยทั่วไปมักสร้างด้วยไม้เป็นที่นั่งยกพื้นสูงกว่าระดับปกติ หรือรองรับด้วยฐานที่ตกแต่งอย่างวิจิตรเพื่อแสดงถึงสถานะสูงส่งของพระสงฆ์ในฐานะผู้ถ่ายทอดพระธรรมเทศนา ในวัฒนธรรมไทยภาคกลางนิยมสร้างธรรมาสน์เป็นทรงเรือนยอดปราสาทหรือบุษบก ทำด้วยไม้แกะสลัก ซึ่งเป็นรูปแบบสิ่งก่อสร้างที่มีฐานานุศักดิ์และเป็นของอวดประชันฝีมือช่าง มักถูกจำกัดการใช้งานแต่เฉพาะในราชสำนักหรือในทางศาสนา เป็นของเชิดหน้าชูตา มีราคา และประกวดประชันในเชิงฝีมือช่าง รวมถึงยังมีความสำคัญเชิงสัญลักษณ์ในแง่ของการเชิดชูพระธรรมคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้าด้วย การสร้างธรรมาสน์บุษบกถวายวัดจึงเป็นกิจกรรมที่แสดงฐานะและบุญบารมีของทั้งผู้อุปถัมภ์การสร้างและวัดที่เป็นเจ้าของธรรมาสน์ไปพร้อม ๆ กันด้วย

ในบทความชิ้นนี้ ผู้เขียนมองธรรมาสน์ว่าเป็นวัตถุทางวัฒนธรรมอย่างหนึ่งที่มีฐานะเป็นหลักฐานหรือข้อมูลขั้นต้นในการทำความเข้าใจปรากฏการณ์ทางสังคมวัฒนธรรม Jules David Prown นักประวัติศาสตร์ชาวอเมริกันเสนอว่า ในการทำความเข้าใจวัฒนธรรมผ่านวัตถุสามารถทำได้ 2 แนวทาง คือ แนวทางแรก มองว่าวัตถุตามธรรมชาติ (natural objects) ที่ถูกนำมาใช้เป็นส่วนประกอบของสิ่งต่าง ๆ ที่มีประโยชน์ต่อมนุษย์ ไม่ว่าจะเป็นกระดุกไก่ เปลือกหอย หรือไม้สัก ฯลฯ เพื่อใช้ในการสร้างเป็นวัตถุขึ้นมา วัสดุตามธรรมชาติดังกล่าวถูกนำมาดัดแปลงโดยมนุษย์ด้วยเงื่อนไขบางอย่างทางวัฒนธรรม แนวทางที่สอง มองว่างานศิลปะคือ รูปแบบพิเศษของสิ่งประดิษฐ์ เนื่องจากได้รวมเอาเรื่องของรสนิยมหรือมิติทางจิตวิญญาณเข้าไว้ด้วยเพื่อสื่อถึงเจตนาของผู้สร้างและความเชื่อในแต่ละวัฒนธรรมออกไปสู่สังคมภายนอก (Prown 1982, 2) การศึกษาธรรมาสน์จึงใช้แนวทางที่สองนี้สำหรับการศึกษา

การศึกษาระบบความเชื่อผ่านการศึกษาวัตถุทางวัฒนธรรมได้เปิดโอกาสให้ผู้ศึกษาสามารถจัดข้อจำกัดที่บดบังความคิดความเชื่อที่อยู่เบื้องหลังวัตถุผ่านการตีความของคนในวัฒนธรรมได้ แม้ว่าวัตถุดังกล่าวจะถูกสร้างขึ้นในอดีตก็ตาม แต่การดำรงอยู่ในปัจจุบันของวัตถุก็สามารถทำให้เราเข้าใจเหตุการณ์ทางประวัติศาสตร์ที่ยังคงหลงเหลืออยู่ได้ (Prown 1982, 3) การได้สัมผัสและการตีความจากการรับรู้ที่มีต่อวัตถุของผู้คนในวัฒนธรรมในช่วงเวลาหนึ่งคือ สิ่งที่ยังหลงเหลืออยู่ให้ศึกษา เนื่องจากการผ่านเวลามายาวนานทำให้ความสมบูรณ์ของข้อมูลลดลง นอกจากนี้วัตถุทางวัฒนธรรมยังได้ถูกสร้างขึ้นมาด้วยความตั้งใจอย่างเป็นภววิสัยในอดีตอย่างหลีกเลี่ยงไม่ได้ (Miller 1994, 398)

รูปแบบของวัตถุที่พบจึงเป็นผลรวมของความตั้งใจที่เฉพาะตัวในอดีตและจบลงไปแล้วการจะทำความเข้าใจแง่มุมต่าง ๆ จึงต้องทำผ่านการตีความอย่างรอบด้านด้วยตัววัตถุทางวัฒนธรรมจึงจะสามารถเชื่อมโยงมิติต่าง ๆ ที่แวดล้อมวัตถุเหล่านั้นในอดีตไม่ว่าจะเป็นเรื่องของเศรษฐกิจ การเมือง หรือวัฒนธรรมได้

ธรรมาสน์เป็นตัวอย่างหนึ่งของวัตถุทางวัฒนธรรมในแง่ของศิลปะที่ผสมผสานไปด้วยเรื่องของงานช่าง ความเชื่อทางศาสนา และรสนิยมของผู้คนที่มีต่อการสร้างธรรมาสน์ การศึกษาตีความมิติต่าง ๆ ที่แวดล้อมธรรมาสน์ในอดีต แสดงให้เห็นการสร้างศิลปกรรมภายใต้บริบทของการพัฒนา “สำนัก - สังคม - วัฒนธรรม” ของงานช่าง ในช่วงของการเติบโตทางเศรษฐกิจของกลุ่มกรรมพืเมืองเพชร ทั้งช่างและเจ้าภาพร่วมกันกำหนดรสนิยมทางศิลปะ ในกรณีของธรรมาสน์ที่แสดงให้เห็นถึงรูปแบบของศิลปกรรมที่โดดเด่นต่างไปจากงานช่างแขนงอื่น ๆ ในช่วงเวลาเดียวกัน ในแง่ที่ว่างานช่างแขนงอื่นพยายามเดินรอยตามแบบแผนของเมืองหลวง แต่การสร้างธรรมาสน์กลับเป็นการนำเอาแบบแผนทางศิลปะแบบอยุธยา ซึ่งถูกรับรู้ความหมายในฐานะที่เป็นเอกลักษณ์อย่างหนึ่งของความเป็นท้องถิ่นมาใช้อย่างวิจิตรบรรจง (Mekmok 2018, 147) ธรรมาสน์จึงเป็นส่วนหนึ่งของหลักฐานทางประวัติศาสตร์ที่สามารถใช้ศึกษาอดีตในมุมต่าง ๆ โดยเฉพาะประวัติศาสตร์สังคมของเมืองเพชรบุรี

3. ธรรมาสน์สำนักช่างวัดเกาะในบริบทวัฒนธรรมกรรมพืเมืองเพชร

สำนักช่างวัดเกาะมีชื่อเสียงในเชิงช่างหลายแขนง ทั้งงานโครงสร้างและงานแกะสลัก พบว่าในทศวรรษที่ 2460 พระครูญาณวิชัย (ยิด สุวณโณ) เป็นครูช่างคนสำคัญที่ทำการสอนเขียนและแกะสลักลวดลายต่าง ๆ และมีพระอาจารย์ผูกเป็นผู้สอนงานโครงสร้างทางสถาปัตยกรรม วัดเกาะจึงเป็นแหล่งรวมงานช่างที่สำคัญในทุกแขนง ทั้งงานเมรุ งานปลูกเรือน และงานแกะสลัก ฯลฯ วัดเกาะจึงมีลักษณะคล้ายโรงเรียนฝึกหัดช่างมีชาวบ้านจากที่ต่าง ๆ รอบเมืองเพชรมาบวชเรียนและฝึกงานช่าง เพื่อนำไปใช้ประกอบอาชีพต่อไป ลูกศิษย์ของวัดเกาะมีด้วยกันหลายรุ่น ออกไปประกอบอาชีพทางช่างเป็นจำนวนมาก แต่งานช่างที่มีชื่อเสียงมากที่สุดของวัดเกาะก็คือ งานแกะสลักธรรมาสน์ มีบุคคลที่มีชื่อเสียงมากที่สุด 3 ท่าน คือ นายกลิ้ง อยู่โป่ง นายเล้ง เขยสุวรรณ และนายมะลิ ชูไพฑูรย์ ซึ่งเป็นผู้รับเหมาและธรรมาสน์ของช่างกลุ่มนี้มีราคาค่างวดที่ค่อนข้างสูงกว่าช่างกลุ่มอื่น ๆ ในช่วงเวลาเดียวกัน

ลักษณะที่โดดเด่นของธรรมาสน์วัดเกาะก็คือ เป็นการเลียนแบบงานศิลปกรรมสมัยอยุธยา มีการประดับลวดลายที่วิจิตร ตัวกระจังปฏิกุณและกระจังมูมที่มีลักษณะเป็น 3 มิติ ตามลักษณะของรัตนโกสินทร์ซึ่งแตกต่างจากสมัยอยุธยาและต่างจากธรรมาสน์ของช่างกลุ่มอื่น ๆ ในเมืองเพชร ตรงคูหา มีสาหร่ายหวนาคแกะสลักอย่างสวยงามรายล้อมไปด้วยเทวดาถือพระขรรค์และลายกนก ส่วนยอดนิยมแบบทรงปราสาท ทั้งยอดและคูหาทำแบบแอ่นโค้งคล้ายงานสมัยอยุธยา บริเวณล่องถุนธรรมาสน์นิยมแกะสลักลวดลายเป็นเนื้อเรื่องตอนต่าง ๆ ในวรรณกรรมรามเกียรติ์ นิยมสร้างตัวแบกจำพวกลิง ครุฑ และนกประดับบริเวณมุมของล่องถุนธรรมาสน์ (ภาพที่ 1) และมีการประดับกระจกและปิดทองทั้งหลัง ด้วยราคาและความงดงามที่สร้างชื่อเสียงมากกว่างานช่างกลุ่มอื่น ๆ ทำให้การอุปถัมภ์งานช่างของกลุ่มช่างวัดเกาะจึงมักเกี่ยวข้องกับสัมพันธไมตรีกับตระกูลคหบดีที่มีความมั่งคั่งในละแวกวัดที่เป็นย่านการค้าที่สำคัญที่สุดของเมืองเพชร

ภาพที่ 1 กระजิงปฏิญาณ ธรรมาสน์วัดชีวประเสริฐ - หนุมานแบก ธรรมาสน์วัดลาดโพธิ์
(© Chanan Mekmok 26/05/2016)

ผู้เขียนได้นำธรรมาสน์ของกลุ่มช่างวัดเกาะจำนวน 4 หลัง ประกอบด้วย ธรรมาสน์วัดเกาะ ปี 2465 ธรรมาสน์วัดลาดโพธิ์ ปี 2471 ธรรมาสน์วัดชีวประเสริฐ ปี 2473 และธรรมาสน์วัดถ้ำแก้ว ปี 2478 มาทำการศึกษาประวัติในแง่ของงานช่างและผู้อุปถัมภ์ เพื่อทำความเข้าใจมิติทางสังคมวัฒนธรรมและเศรษฐกิจที่เชื่อมโยงไปกับการสร้างธรรมาสน์แต่ละหลัง ซึ่งผู้เขียนเชื่อว่า ธรรมาสน์ในฐานะวัตถุทางวัฒนธรรมจะสะท้อนให้เห็นแง่มุมที่น่าสนใจที่จะช่วยให้เข้าใจสภาพสังคมเมืองเพชรในช่วงเวลาดังกล่าวได้ลึกซึ้งยิ่งขึ้น ด้วยข้อจำกัดในการสืบค้นข้อมูลที่มีมักจะไม่มีบันทึกเป็นลายลักษณ์อักษร นอกเหนือไปจากจารึกบนล่องถุนธรรมาสน์ วิธีการศึกษาของผู้เขียนจึงจำเป็นต้องเรียกร่องการทำงานสนามเพื่อสืบค้นข้อมูลจากชาวบ้านในพื้นที่ โดยเฉพาะกลุ่มตระกูลผู้สร้างเพื่อนำเรื่องราวเหล่านั้นมาประกอบสร้างเป็นเรื่องราวสำหรับวิเคราะห์เพื่อทำความเข้าใจปรากฏการณ์อย่างรอบด้าน

ธรรมาสน์วัดเกาะ ปี 2465 (ภาพที่ 2)

ธรรมาสน์หลังนี้สร้างขึ้นภายหลังที่มีการสร้างศาลาการเปรียญในปี 2431 และได้มีการบูรณะศาลาการเปรียญในปี 2460 ทางวัดเกาะได้ทำการซ่อมแซมและต่อเติมส่วนประดับต่าง ๆ ทั้งดาวเพดานเขียนลายเสา และภาพจิตรกรรมแล้วเสร็จในปี 2468 มีพระครูญาณวิจิตร (ยิด สุวณฺโณ) สมัยเป็นรองเจ้าอาวาสเป็นผู้ออกแบบและควบคุมงาน ในช่วงเวลาเดียวกันนี้ได้มีการสร้างธรรมาสน์ขึ้นมา 1 หลัง เพื่อตั้งไว้บนศาลาการเปรียญ มีจารึกระบุนามผู้สร้างและปีที่สร้างไว้อย่างละเอียดบริเวณล่องถุนธรรมาสน์ความว่า “ฯ สร้างเมื่อปีจอ พระพุทธศักราชสองพันสี่ร้อยหกสิบห้าพรรษา เจ้าคุณวัดเกาะ (เหลื่อม) ได้สละทรัพย์แปดร้อยบาท นายครอง แม่หนูได้สละทรัพย์พันหกร้อยบาท ฯ กับพระภิกษุสงฆ์ และทายกทั้งหลายด้วย” ราคาธรรมาสน์หลังนี้รวมทั้งสิ้น 30 ชั่ง หรือ 2,400 บาท

ตามประวัติบอกเล่าสืบต่อกันมา ธรรมเนียมหลังนี้มีที่มั่งคั่งของวัดเกาะด้วยกัน 3 คน คือ นายกลิ้ง อยู่โป่ง เป็นผู้รับเหมาและออกแบบธรรมาสน์ มีนายเล้ง เขยสุวรรณ และนายมะลิ ชูไพฑูรย์ ร่วมกันสร้าง โดยนายมะลิ นั้น เป็นหลานของนายกลิ้ง อยู่ฝึกเรียนกับนายกลิ้งเป็นเวลานาน มีความสามารถในการแกะสลัก ในช่วงที่สร้างธรรมาสน์หลังนี้ นายมะลิเป็นผู้แกะสลักยอดธรรมาสน์ เนื่องจากเป็นบริเวณที่เหนือสายตา จึงเหมาะสำหรับการฝึกปรือฝีมือของช่างรุ่นใหม่ (Chāem chan 1992, 183) ต่างจากบริเวณกระจังปัญญาณ และล่องถนนธรรมาสน์ที่จำเป็นต้องมีความสวยงามเป็นพิเศษ เนื่องจากอยู่ในระดับสายตาของผู้ที่เข้ามาพึ่งเทศน์ ซึ่งนิยมระบุนามของผู้สร้างและชื่อของช่างผู้รับเหมาบริเวณล่องถนนแผ่นที่จะหันหน้าเข้าหาผู้ชน เป็นที่ปรากฏแก่คนทั่วไปที่เข้ามาบนศาลาการเปรียญของวัด

การสร้างธรรมาสน์เกิดขึ้นจากพระครูเพชรโรหมคุณ (เหลื่อม จนทโชโต) ซึ่งเป็นเจ้าอาวาสในขณะนั้นเป็นผู้เรีย ไรหาปัจจัยในการสร้างธรรมาสน์หลังนี้ (Phannarā 2018, Interview) มีเจ้าภาพผู้อุปถัมภ์ คือ นายครอง วาดเวียงไชย ร่วมกับภรรยาของท่าน คือ นางหนู วาดเวียงไชย โดยนางหนูนั้นมีสกุลเดิม คือ พรรณรายณ์ เป็นหลานของหมื่นสุขประสารราชบุรุษ (บ้าน สุขะพานิช คหบดีชื่อดังของเมืองเพชรในอดีต) ทำธุรกิจค้าข้าว น้ำตาล ให้เช่าที่นา และปล่อยเงินกู้ มีที่นาจำนวนมากกว่พันไร่ นายครองผู้นี้ ในอดีตถือเป็น คนที่มีบทบาททางสังคมสูงมาก เป็นที่รู้จักโดยทั่วไป ท่านได้สร้างถาวรวัตถุถวายวัดเกาะไว้จำนวนมากในช่วง ปี 2465 - 2480 เช่น ธรรมาสน์วัดเกาะ ปี 2465 ถวายปัจจัย 1,600 บาท โรงเรียนปริยัติธรรม ปี 2474 (สร้างขึ้นสำหรับบำเพ็ญกุศลศพนางหนู ภรรยาของท่าน ก่อนจะถวายเป็นโรงเรียนปริยัติธรรมในภายหลัง) ถวายปัจจัย 2,800 บาท และสร้างซุ้มทางขึ้นกุฏิ ในปี 2480 ราคา 700 บาท นายศฤงคาร วาดเวียงไชย บุตรชายของนายครองได้เล่าให้ผู้เขียนฟังถึงการทำธุรกิจของนายครองในอดีตว่า

“สมัยก่อนที่นาพ่อดีเยอะมาก ผมก็เารู้เขาบอกว่าอยู่แถวไหน รู้แต่ว่าคนจะเอาข้าวมาให้พ่อเป็นค่าเช่านา บางคนก็เอาโฉนดมาจำนอง ไม่มีเงินใช้ก็ยกที่ให้ พ่อเขาเอาข้าวมาส่ง จะมีน้ำขายคอยนั่งจดบัญชีให้ว่าข้าว มาจากที่ตรงไหน ได้ข้าวเท่าไร คนเอาข้าวมาจะแบ่งข้าวกับพ่อคนละครึ่ง เห็นถนนใหม่ แต่ก่อนไม่มีรถหอก มีแต่เกวียน เขาเอาข้าวมาส่งโรงสี พ่อเอาข้าวไปขาย เขาก็เอาเงินมาให้พ่อ ส่วนใหญ่จะได้เป็นเงิน” (Wāt wīang chai 2018, Interview)

ภาพที่ 2 ธรรมาสน์วัดเกาะ

(© Chanan Mekmok 10/09/2017)

ธรรมาสน์วัดเกาะยังคงใช้ในการเทศนาธรรมจวบจนถึงปัจจุบัน ผ่านการดูแลรักษาอย่างดีบนศาลาการเปรียญ
สภาพโดยรวมค่อนข้างสมบูรณ์ แต่มีชิ้นส่วนหลายตัวได้ถูกขโมยไปในช่วงก่อนปี 2512 คือ ครุฑแบกทั้ง 4 ตัว
และฐานรองรับไธธรรมาสน์รูปเสือ 2 ตัว นอกจากนี้ทางวัดได้ทำการหล่อเรซินกระจังปฏิญาณและกระจังมูม
ไว้เป็นแบบสำหรับการอนุรักษ์ต่อไปในอนาคตด้วย

ธรรมาสน์วัดลาดโพธิ์ ปี 2471 (ภาพที่ 3)

ธรรมาสน์หลังนี้สร้างขึ้นภายหลังจากการสร้างศาลาการเปรียญของวัดในปี 2464 มีทีมงานของกลุ่มช่างวัดเกาะเป็นผู้จัดการสร้างทั้งหมด หลวงพ่อรวมเป็นผู้ดำเนินการสร้าง มีช่างวัดเกาะ คือ นายเล้ง เชยสุวรรณ นายกลิ้ง อยู่โปรง และพระอาจารย์บุญมาก น้องชายของหลวงพ่อรวมที่ไปบวชอยู่วัดเกาะก่อนจะย้ายมาอยู่วัดลาดโพธิ์ ร่วมกันสร้าง มีหลวงพ่อรวม พ่ออี แม่แน พ่อขัน แม่ส่าย แม่ฟอง และลูกตระกูลเครือนาค เป็นผู้ถวายปัจจัยร่วมกับทางวัด รวมทั้งสิ้น 2,400 บาท

ภาพที่ 3 ธรรมาสน์วัดลาดโพธิ์
(© Chanan Mekmok 10/06/2017)

“หลวงพ่อรวมเคยเล่าให้ฟังว่า ตอนที่วัดสร้างศาลาแล้ว (ปี 2464) ได้ว่าจ้างช่างวัดเกาะมาทำ พระอาจารย์บุญมากท่านไปเรียนที่วัดเกาะ รู้จักช่างกลิ้ง ช่างเล้ง ที่อยู่วัดเกาะ เลยให้มาทำที่วัด อาจารย์บุญมากท่านก็เป็นช่างไม้ แกะลายหน้าบันศาลาไว้ด้วยทำร่วมกับช่างกลิ้ง ตอนนั้นไม่มีใครฝีมือดีเท่า 2 คนนี้ได้ แกะลายสวยที่สุดแล้ว หลวงน้าก็เป็นศิษย์รุ่นเดียวกันที่วัดเกาะ ก็เลยเอาช่าง 2 คนนี้มาทำ หลวงพ่อรวมเป็นเจ้าภาพใหญ่ ร่วมกับพ่อชั้น แม่สาย พ่อยี่ แม่แน นามสกุลเครือนาค” (Em thip 2017, Interview)

ลักษณะสำคัญของธรรมาสน์หลังนี้ คือ มีตัวลิงแบกอยู่ครบทุกด้าน ลายแกะสลักประดับล่องถนนธรรมาสน์เป็นเรื่องราวเกียรติในศึกกุมภกรรณ ตอนหอกโมกขศักดิ์ (ภาพที่ 4) ประดับลวดลายอย่างวิจิตรบรรจงทุกด้าน ผู้รับเหมา คือ นายเล้ง เชยสุวรรณ

ภาพที่ 4 พระลักษมณ์ต้องหอกโมกขศักดิ์
(© Chanan Mekmok 10/06/2017)

ธรรมาสน์วัดชีวประเสริฐ ปี 2473 (ภาพที่ 5)

ธรรมาสน์วัดชีวประเสริฐตั้งอยู่บนศาลาการเปรียญของวัดที่ประดับไปด้วยภาพจิตรกรรมและลายประดับเสาต้นต่าง ๆ อย่างลงตัว ธรรมาสน์หลังนี้ว่ากันว่าถูกสร้างขึ้นเพื่อเป็นคู่เปรียบเทียบกับงานช่างชั้นครูของธรรมาสน์วัดเกาะ (Chăm chan 1992, 84) เนื่องจากสร้างขึ้นมาในช่วงเวลาใกล้เคียงกันคือในปี 2473 ภายหลังสร้างศาลาการเปรียญแล้วเสร็จในปี 2472 และเป็นผลงานของช่างที่มีชื่อเสียงอีกคนหนึ่งของสำนักช่างวัดเกาะ คือ นายเล้ง เขยสุวรรณ ช่างรับเหมาส่งธรรมาสน์ที่มีญาติเป็นโยมอุปฐากของวัดชีวประเสริฐ คือ ตระกูล บุรณพานิช และนายเล้งก็ได้บวชเรียนอยู่ที่วัดชีวประเสริฐด้วย

ภาพที่ 5 ธรรมาสน์วัดชีวประเสริฐ (© Chanan Mekmok 26/05/2016)

ประวัติการสร้างธรรมาสน์หลังนี้มีจารึกไว้ที่ล่องถนนธรรมาสน์ฝั่งหน้าเข้าหาพุทธบริษัทที่เข้ามาฟังธรรมบนศาลาการเปรียญ ความว่า “ปีมะเมีย พ.ศ. 2473 เจ้าอธิการตีและพ่อแยมเป็นต้นมีจิตรศรัทธาส่งธรรมาสน์หลังนี้ เจ้าอธิการตีกับทั้งพักพวกสละ 400 บาท แม่เฮียะสละ 200 บาท พ่อแยม แม่ลาว ลูกสาวเพียนสละ 1,800 บาท ขอให้สำเร็จแก่พระนิพพานเทอญ” (ภาพที่ 6) เมื่อมีการเทศนาธรรมและการถืออุโบสถศีลบรรดาญาติโยมต่างได้เห็นรายนามที่ระบุไว้ตรงหน้า ซึ่งล่องถนนด้านนี้จะไม่มีลวดลายประดับที่วิจิตรเหมือนล่องถนนด้านอื่น ๆ โดยล่องถนนด้านขวาของธรรมาสน์ จำหลักเป็นพระลักษณะต้องศรมีพวกพลึงถูกศรนอนกลิ้งอยู่ด้วย ล่องถนนด้านซ้ายมือของธรรมาสน์ จำหลักเป็นภาพอินทรีชิตทำพิธีชุบศรพรหมมาศ ซึ่งปัจจุบันเป็นของทำใหม่ภายหลังถูกขโมยไปพร้อมแพะ 2 ตัว ที่เป็นฐานบันไดธรรมาสน์ ล่องถนนด้านหลังของธรรมาสน์ จำหลักเป็นภาพอินทรีชิตทรงช้างเอราวัณลอยละลื้อมาบนก้อนเมฆ การจารึกข้อความที่ล่องถนนด้านหน้า ซึ่งเป็นด้านที่หันเข้าหาพุทธบริษัทที่เข้ามาฟังธรรม ย่อมแสดงให้เห็นว่าธรรมาสน์หลังนี้ต้องการเน้นถึงตัวผู้สร้างเป็นสำคัญ อันมีพระอธิการตี พ่อแยม แม่ลาว และลูกสาว เป็นเจ้าภาพใหญ่ถวายปัจจัยร่วมกับทางวัด ในราคารวมทั้งสิ้น 2,400 บาท

พ่อแย้ม บุณพานิช ในอดีตประกอบอาชีพหลายอย่าง แต่อาชีพหลักคือ การค้าข้าวและน้ำตาล ให้เช่าที่นา และสร้างตึกแถวให้เช่าบริเวณบ้านของท่าน ซึ่งมีเนื้อที่จำนวนมากแถวตรอกต้นจันทน์ไปจนถึงฝั่งวัดชีวประเสริฐ ภรรยาของท่านคือ แม่ลาว (สกุลเดิม สุดหา) เป็นชาวบ้านโพพระแล้วได้ย้ายเข้ามาอยู่ในเมืองกับพ่อแย้ม สร้างครอบครัวอยู่แถวหัวถนน ตระกูลบุณพานิชเป็นผู้อุปถัมภ์หลักของวัดชีวประเสริฐเสมอมาจวบจนปัจจุบัน มีเจดีย์บรรจุอัฐิของบรรพบุรุษอยู่ที่วัดชีวประเสริฐด้วย นอกจากนี้ตระกูลบุณพานิชยังได้สร้างสิ่งปลูกสร้าง ถวายวัดไว้จำนวนมาก เช่น ศาลาการเปรียญของวัดชีวประเสริฐทั้งหลังพร้อมภาพจิตรกรรม ในปี 2473 - 2480 นอกจากนี้ยังได้สร้างกุฏิทรงไทยถวายเป็นวัดเกาะ 3 ห้อง 1 หลัง ถวายฝาและเครื่องบนไม้สักในปี 2470

ภาพที่ 6 จารึกถ่องถนธรรมาสน์วัดชีวประเสริฐ
(© Chanan Mekmok 26/05/2016)

ธรรมาสน์วัดถ้ำแก้ว ปี 2478

ธรรมาสน์วัดถ้ำแก้วถือเป็นผลงานของช่างชั้นครูของสำนักช่างวัดเกาะ (ภาพที่ 7) เนื่องจากผู้ออกแบบและควบคุมการสร้าง คือ พระครูญาณวิจิตร (ยิด สุวณฺโณ) อดีตเจ้าอาวาสและครูช่างของวัดเกาะ ทำงานร่วมกับนายเล้ง เขยสุวรรณ ผู้ถวายปัจจัยสร้าง คือ นายบ้าน ทองทวี เศรษฐีบ้านเขาพนมขวด ซึ่งเป็นน้ำชายของพระครูญาณวิจิตร (ยิด) เป็นโยมอุปัฏฐาก ตั้งแต่สมัยบรรพชาเป็นสามเณรที่วัดวังบัว อุปสมบทเป็นพระที่วัดลาดโพธิ์แล้วมาจำพรรษาที่วัดเกาะ และเมื่อพระครูญาณวิจิตร (ยิด) มรณภาพแล้ว นายบ้านผู้นี้ก็ได้สร้างกุฏิสงฆ์ถวายไว้ที่วัดเกาะด้วย

มูลเหตุของการสร้างธรรมาสน์หลังนี้มีความแปลกแตกต่างไปจากธรรมาสน์หลังอื่น ๆ อย่างน่าสนใจ กล่าวคือในเบื้องต้นผู้สร้างแม้ว่าจะต้องการสร้างธรรมาสน์เพื่อถวายวัดอยู่แล้ว แต่ต้องการนำธรรมาสน์ไปใช้ในหน้าที่อย่างอื่นก่อน โดยธรรมาสน์หลังนี้ถูกนำไปใช้ตั้งลูกโกศบรรจุศพ นางทองดี ทองทวี ภรรยาของท่าน (ภรรยาคนแรกมีนามว่านางชื่น) ก่อนจะนำไปถวายสำหรับเป็นพุทธบูชาตั้งไว้บนศาลาการเปรียญหลังเก่าของวัดถ้ำแก้ว

เนื่องด้วยนายบ้านและญาติพี่น้องตระกูลทองทวี ต่างมีจิตศรัทธาขึ้นต่อวัดถ้ำแก้วซึ่งอยู่ละแวกบ้านเขาพนมขวด พระครูเพชรโรปนคุณ (เสียน จิตตญาโณ) อดีตเจ้าอาวาสวัดเกาะได้เขียนถึงเรื่องราวการบูรณปฏิสังขรณ์และสิ่งก่อสร้างในสมัยพระครูญาณวิจิตร (ยิด) ไว้ว่า

“พ.ศ. 2476 สร้างศาลาบำเพ็ญกุศล 1 หลัง ตั้งอยู่ทิศเหนือของวัด เหตุที่สร้างทำนองเดียวกับโรงเรียนพระปริยัติธรรม เนื่องจากสร้างเพื่อตั้งศพ นางทองดี ภรรยา นายบ้าน บ้านเขาพนมขวดน้ำชายของท่าน (พระครูญาณวิจิตร (ยิด)) เอง และสร้างธรรมาสน์ 1 หลัง สำหรับเป็นที่ประดิษฐานศพภายในศาลา และได้ถวายไว้ ณ วัดถ้ำแก้ว” (Phrakhrūphētrōpom khun 2000, 34)

ภาพที่ 7 กระจังปฏิญาณธรรมาสน์วัดถ้ำแก้ว

(© Chanan Mekmok 30/03/2016)

ความน่าสนใจอีกประการหนึ่งของธรรมเนียมหลังนี้ คือ บริเวณล่องถนนธรรมาสันด้านหันหน้าเข้าหาพุทธบริษัทที่เข้ามาพึ่งเทศน์ที่วัด (ภาพที่ 8) ตามปกติจะจารึกรายนามผู้สร้างและประวัติของธรรมาสันอย่างเป็นทางการเป็นลายลักษณ์อักษร แต่ธรรมเนียมหลังนี้มีการนำเอารูปถ่ายของนายบ้านไปประดับไว้พร้อมสลักลายประดับจารึกชื่อผู้สร้างและปีที่สร้างไว้ ซึ่งการประดับรูปถ่ายของผู้สร้างไว้แบบนี้ยังไม่พบในธรรมาสันหลังอื่นเลยในเมืองเพชร ย่อมแสดงให้เห็นว่า นายบ้าน ทองทวี เป็นผู้บริจาคทรัพย์แต่เพียงผู้เดียวจึงสามารถประดับรูปในลักษณะนี้ได้ ซึ่งธรรมเนียมการประดับรูปเหมือนหรือรูปถ่ายในอาคารที่ตนสร้างเพื่ออุทิศน้ำจะแพร่หลายแล้วในช่วงเวลาเดียวกัน เช่น ตึกจักรพงษ์ โรงพยาบาลจุฬาลงกรณ์ สร้างในปี 2466 หรือตึกอักษฎางค์ โรงพยาบาลศิริราช สร้างในปี 2471

ภาพที่ 8 ล่องถนนธรรมาสันวัดถ้ำแก้ว

(© Chanan Mekmok 30/03/2016)

นายบ้าน ทองทวีผู้นี้ เป็นเศรษฐีเก่ามีที่นาจำนวนมากบริเวณบ้านโพธิ์งาม ใกล้เขาพนมขุดด้านหลังโรงพยาบาลพระจอมเกล้าในปัจจุบัน ในอดีตเป็นทุ่งนาขนาดใหญ่ใกล้บริเวณโดยรอบพระนครคีรี พื้นที่บริเวณนี้จึงมีความสวยงามและเป็นที่สำหรับพักผ่อนหย่อนใจ ในอดีตถนนถ้ำแก้วรัชกาลที่ 4 เคยเสด็จมาทรงทำพระราชพิธีแรกนาขวัญที่นี่ด้วย (køet çharæn 1999, 65) นอกจากนี้ในท้องถิ่นก็มีต้นตาลสำหรับการทำน้ำตาลโตนด ซึ่งเป็นผลผลิตสำคัญของชาวบ้านบริเวณนี้ บุตรสาวคนเดียวของนายบ้านคือ นางอยู่ ทับทิมเทศ ในอดีตนางอยู่ผู้นี้คือ ผู้ที่ดูแลกิจการของครอบครัว เป็นผู้ดูแลที่นา ให้เช่าที่นาแล้วเก็บค่าเช่าเป็นข้าวเปลือก มีฉางข้าวเก็บข้าวสำหรับขายให้โรงสีแถววัดไชยสุรินทร์ นอกจากนี้การที่มีทรัพย์สินเงินทองจำนวนมาก จึงมีชาวบ้านมาขอกู้เงินท่านอยู่เป็นประจำ จนเป็นที่มาของคำพูดติดปากถึงเรื่องนี้ว่า “ไปหาเงินแม่อยู่หน่อย” (Krachang kœo 2018, Interview) ปัจจุบันที่นาได้ถูกจัดสรรและถูกขายทำเป็นบ้านจัดสรรไปหมดแล้ว

ตารางแสดงประวัติการสร้างธรรมาสน์ของกลุ่มช่างวัดเกาะ

วัด	ผู้สร้าง	ปีที่สร้าง	ราคา (บาท)
วัดเกาะ	พระอธิการเหลื่อม 800 บาท นายครอง-แม่หนู คนอื่น ๆ 1,600 (ตระกูลวาดเวียงไชย)	2465	2,400
วัดลาดโพธิ์	หลวงพ่อร่ม, พ่ออี แม่แน พ่อขัน แม่สาย แม่พอง 2,400 บาท (ตระกูลเครือนาค)	2471	2,400
วัดชีวประเสริฐ	พระอธิการดี 400 บาท แม่เฮียะ 200 บาท พ่อแยม แม่ลาว ลูกสาวเพียน 1,800 บาท (ตระกูลบุรณพานิช)	2473	2,400
วัดถ้ำแก้ว	นายบ้าน บ้านเขาพนมขุด (ตระกูลทองทวี)	2478	-
วัดโพธิ์พระใน	นายหลง แสงสว่าง นางลาภ พี่สาว (ตระกูลแสงสว่าง)	2500	4,035.75
วัดป้อม	-	2509	-

จากตาราง พบว่าการสร้างธรรมาสน์ตลอดระยะเวลา 44 ปี (พ.ศ. 2465 - 2509) ก่อนความนิยมในการสร้างธรรมาสน์จะลดลงไป ได้แสดงให้เห็นแง่มุมที่น่าสนใจในบริบทสังคมวัฒนธรรมของเมืองเพชร โดยมองว่าธรรมาสน์เป็นวัตถุทางวัฒนธรรมที่เป็นเครื่องบันทึกประวัติศาสตร์และบริบทแวดล้อม สามารถใช้เป็นเครื่องมือในการบอกเล่าเรื่องราวต่าง ๆ ในอดีตผ่านการศึกษาตัวธรรมาสน์ ซึ่งพบว่าการเกิดธรรมาสน์ขึ้นจำนวนมากเป็นปรากฏการณ์ที่มีความสัมพันธ์ไปกับบริบททางวัฒนธรรมของชุมชนที่เมืองเพชรที่ได้พัฒนาฐานะตัวเองขึ้นมาได้แล้วก่อนหน้านี้ ทั้งยังแสดงให้เห็นการดำรงอยู่ (social existence) ของพวกเขาผ่านการทำบุญอุทิศกัมมทานช่างเพื่อสร้างศาสนวัตถุและถาวรวัตถุในวัด

เมื่อศึกษารายนามของตระกูลที่อุปถัมภ์สร้างธรรมาสน์แต่ละหลังของสำนักช่างวัดเกาะ พบว่า แต่ละตระกูลเป็นผู้มีฐานะมั่งคั่งในอดีต เป็นคหบดีที่สร้างฐานะขึ้นมาในช่วงต้นถึงกลางพุทธศตวรรษที่ 25 จากการศึกษาประวัติของต้นตระกูลที่สามารถสืบสาวกลับไปได้ แสดงให้เห็นว่าตระกูลเหล่านี้ได้สะสมความมั่งคั่งจากการทำมาหากินในช่วงของการเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจในเมืองเพชร โดยเฉพาะการจับจองที่ดิน การค้าข้าว การค้าน้ำตาล การให้เช่าที่นา และการปล่อยเงินกู้ ตระกูลเหล่านี้ต่างมีที่ดินอยู่ทั้งในตัวและรอบนอกเมืองเพชร โดยเกือบทั้งหมดมีความสัมพันธ์ทางเครือญาติไปกับการโยกย้ายจากบ้านเดิมของตัวเอง เช่น นายแยม บุรณพานิช แต่งงานกับนางลาว สุธา จากบ้านโพพระแล้วย้ายเข้ามาอยู่ในบริเวณ “ถนนพานิชเจริญ” หรือตลาดเพชรในปัจจุบันเพื่อสะดวกต่อการค้าขายที่มีแม่น้ำเพชรเป็นช่องทางขนส่งสินค้าและการคมนาคมที่สำคัญประจวบกับเป็นช่วงเวลาที่เราสำนักได้เริ่มมีอิทธิพลในการสร้างความเจริญในเมืองเพชรในช่วงรัชกาลที่ 4 - 6 ทั้งการสร้างสะพานข้ามแม่น้ำเพชร สร้างถนน และสร้างสาธารณูปโภคต่าง ๆ สำหรับการพัฒนาทางเศรษฐกิจของเมืองเพชร (Sathāban thai khadī suksā 1985, Atsavinānon 1992 and Bradley 2012)

สำหรับธรรมาสน์สำนักช่างวัดเกาะที่ผู้เขียนเลือกมาใช้เป็นกรณีศึกษา 4 หลังข้างต้น ได้แสดงให้เห็นเครือข่ายความสัมพันธ์ของกลุ่มช่าง กลุ่มผู้อุปถัมภ์ และวัดที่เป็นสนามของงานช่างอย่างน่าสนใจ กล่าวคือ การสร้างธรรมาสน์แต่ละหลังจะต้องมีการเตรียมการก่อนว่าวัดต้องการจะสร้างอะไร โดยมีเจ้าอาวาสเป็นผู้รับผิดชอบ เมื่อทางวัดต้องการสร้างธรรมาสน์ก็จะทำการบอกบุญเรียไรหาปัจจัยและเจ้าภาพ จากนั้นก็ทำการติดต่อว่าจ้างช่างผู้รับเหมา ซึ่งส่วนใหญ่มักจะหาจากลูกศิษย์ของวัดที่เมื่อออกไปทำงานเองแล้ว ทางวัดสามารถเรียกกลับมาทำงานได้เพราะความเชื่อใจในฝีมือและต้องกันด้วยรสนิยมทางศิลปะที่ได้ศึกษาร่ำเรียนไปก่อนหน้านี้ จึงพบว่ากลุ่มช่างวัดเกาะที่สร้างธรรมาสน์แต่ละหลังจะมีความสัมพันธ์ที่สนิทชิดเชื้อกับวัดและเจ้าภาพด้วยกันแทบทั้งสิ้น

ตัวอย่างสำคัญของวัฒนธรรมช่างที่พบก็คือ การสร้างธรรมาสน์วัดชีวีประเสริฐ สร้างโดย นายเล้ง เขยสุวรรณ ที่เป็นทั้งลูกศิษย์วัด เคยบวชเรียนอยู่ที่วัดชีวีประเสริฐ เป็นโยมอุปัฏฐากวัด และเป็นญาติกับเจ้าภาพใหญ่ในการสร้างธรรมาสน์ คือ ตระกูลบุรณพานิช ซึ่งเป็นตระกูลที่อุปถัมภ์วัดชีวีประเสริฐมาตั้งแต่รุ่นต้นตระกูลจนถึงปัจจุบัน

อีกตัวอย่างคือ ธรรมาสน์วัดลาดโพธิ์ มีหลวงพ่อรวมเป็นผู้จัดการเรียไรและหาช่าง ท่านก็เลือกเอาช่างกลุ่มวัดเกาะที่มีความคุ้นเคยกันดี กล่าวคือ พระอาจารย์บุญมาก น้องชายของหลวงพ่อรวมซึ่งได้เคยบวชเรียนและศึกษางานช่างอยู่ที่วัดเกาะก่อนจะกลับมาอยู่ที่วัดลาดโพธิ์ ได้พานายเล้ง เขยสุวรรณ มารับเหมาสร้างธรรมาสน์ของวัดความคุ้นเคยและสนิทสนมจึงเป็นปัจจัยสำคัญในการเลือกกว่าใครจะเป็นผู้สร้างธรรมาสน์ วัด กลุ่มช่างและผู้อุปถัมภ์งานช่างจึงเป็นตัวกำหนดรสนิยมทางศิลปะร่วมกันผ่านระบบความสัมพันธ์ดังกล่าว

นอกจากธรรมาสน์จะเป็นที่สำหรับให้พระภิกษุขึ้นไปเทศนาธรรมและเกี่ยวข้องกับวิถีชีวิตของชาวบ้านที่มีความศรัทธาในพระพุทธศาสนาผ่านการเข้าวัดทำบุญและถือศีลแล้ว ยังเป็นวัตถุทางวัฒนธรรมที่สะท้อนให้เห็นการดำรงอยู่ของกลุ่มกระแสมุมพื้ผู้สร้างธรรมาสน์นั้นด้วย กล่าวได้ว่าการทำบุญอุทิศแด่พระพุทธศาสนา

เพื่อหวังนิพพานเป็นช่องทางของการมีตัวตนของผู้สร้างในเวลาเดียวกัน อีกทั้งยังได้แสดงให้เห็นบริบททางสังคม วัฒนธรรมที่แวดล้อมตัวธรรมาสน์แต่ละหลังด้วย ในหัวข้อต่อไปผู้เขียนต้องการแสดงให้เห็นวัฒนธรรมงานช่างที่เกิดขึ้นในช่วงของความนิยมในการสร้างธรรมาสน์และบริบททางเศรษฐกิจสังคมที่รองรับงานช่าง เพื่อทำความเข้าใจความสลับซับซ้อนของประวัติศาสตร์สังคมในช่วงเวลานั้น

4. วัฒนธรรมงานช่างและบริบทเศรษฐกิจสังคมที่รองรับงานช่าง

การสร้างธรรมาสน์แต่ละหลังมีเหตุปัจจัยเบื้องหลังในแง่ของหน้าที่ใช้งานและความหมายที่ผู้คนรับรู้ร่วมกัน ธรรมาสน์ไม่ใช่เป็นเพียงวัตถุที่มีหน้าที่ในงานทางศาสนา หรือเป็นสินค้าทางความเชื่อเท่านั้น แต่ธรรมาสน์ยังเป็นความทรงจำหรือภาพสะท้อนมิติทางสังคม ธรรมาสน์จึงเป็นแหล่งข้อมูลสำคัญที่สามารถเชื่อมโยงไปสู่มิติอื่น ๆ นอกเหนือไปจากตัววัตถุเพียงอย่างเดียวได้ หรือธรรมาสน์มีชีวิตทางสังคม (social lives) (Appadurai 1986, 3) ในหัวข้อนี้ ผู้เขียนต้องการแสดงความเชื่อมโยงของธรรมาสน์ไปสู่วัฒนธรรมงานช่างและบริบทแวดล้อมในช่วงของการสร้างและใช้ธรรมาสน์ ด้วยเหตุที่ธรรมาสน์เป็นของสวยงามมีคุณค่าและราคาสูง ในแง่ของการทำบุญอันเนื่องในพระพุทธศาสนาย่อมแสดงให้เห็นความเจริญรุ่งเรืองของงานช่างและสภาพเศรษฐกิจที่เฟื่องฟูของเมืองเพชรในช่วงเวลานั้นด้วย ผู้เขียนเห็นว่าวัฒนธรรมงานช่างและความเจริญรุ่งเรืองของงานช่างมีความสัมพันธ์ไปกับความเจริญก้าวหน้าทางเศรษฐกิจในแง่ของการสนับสนุนซึ่งกันและกัน ผู้อุปถัมภ์งานช่างได้ทำให้งานช่างดำรงอยู่ได้ และงานช่างก็ตอบแทนด้วยการเป็นช่องทางในการสร้างบุญและสร้างหน้าตาให้กับผู้อุปถัมภ์ วัดจึงเป็นสนามของการกำหนดรสนิยมทางศิลปะร่วมกันของช่างและผู้อุปถัมภ์งานช่าง

จากการศึกษารวบรวมข้อมูลงานช่างในพื้นที่ทำให้เห็นว่า ความนิยมสร้างธรรมาสน์ถวายเป็นวัดอยู่ในเวลาเดียวกันกับความเฟื่องฟูของสำนักช่างเมืองเพชรที่พัฒนาตัวเองจนสามารถยกระดับความรู้ในงานช่างสู่ความเป็นสถาบันช่างตามวัดใหญ่รอบตัวเมืองเพชร เป็นต้นว่า สำนักช่างวัดพลับพลาชัย สำนักช่างวัดยาง และสำนักช่างวัดเกาะ มีลักษณะเป็นเหมือนโรงเรียนฝึกหัดช่างในตัว โดยมี “พระช่าง” และ “ครูช่าง” ที่สังกัดอยู่ในสำนักช่างของแต่ละวัด เป็นผู้ควบคุมการก่อสร้าง และเป็นผู้ฝึกหัดลูกศิษย์ ซึ่งมีทั้งพระและฆราวาสที่เข้ามาร่ำเรียนวิชาทางช่างเพื่อออกไปประกอบอาชีพต่อไปในอนาคต (Mekmok 2017, 71) ปริมาณพระที่มามีบวชเรียนอยู่ในวัดมีมากเพียงพอต่อการสืบทอดวิชาช่าง เนื่องจากในอดีต พระแต่ละรูปมักจะบวชกันอย่างน้อย 3 - 10 พรรชานอกจากการท่องขัณฑ์พิธีและการศึกษาพระธรรมคำสอนแล้ว ยังได้วิชาช่างออกไปด้วย ความรู้ที่เกิดจากการปฏิบัติงานช่างในวัดสามารถนำออกไปใช้ประกอบอาชีพเลี้ยงตัวเองและครอบครัวได้ ดังปรากฏการมามีบวชเรียนเพื่อฝึกงานช่างของชาวบ้านในพื้นที่รอบเมืองเพชรจำนวนมาก วัดจึงเป็นแหล่งการเรียนรู้งานช่างที่สำคัญมากตัวอย่างสำคัญคือ การเกิดขึ้นของโรงเรียนช่างไม้วัดยาง ในปี 2478

ตามธรรมเนียมการสร้างธรรมาสน์แต่ละหลังขึ้นมามากเกิดควบคู่ไปกับการสร้างศาลาการเปรียญ เนื่องด้วยหน้าที่สำคัญของศาลาการเปรียญคือใช้เป็นที่พักศึกษาหลักธรรมคำสั่งสอนในพระพุทธศาสนาของพระและชาวบ้าน จึงมักพบว่ามีารออกแบบศาลาการเปรียญให้มีความสวยงาม พื้นที่ภายในศาลามีการจัดแบ่งส่วนให้ใช้ประโยชน์

ได้หลากหลาย ทั้งมีพื้นที่สำหรับการสวดมนต์ให้ศีลให้พรญาติโยม บางครั้งชาวบ้านจะมาถือศีลด้วยการมาปักค้ำแรมบนศาลาการเปรียญ หรือบางครั้งก็ใช้ศาลาเป็นที่สวดพระอภิธรรมศพด้วย ภายในอาคารบางหลังมีการประดับผนังด้วยภาพจิตรกรรมฝาผนังที่เกี่ยวกับเรื่องพุทธประวัติ ลวดลายประดับเสาอาคาร และดาวเพดานบางวัดที่มีฐานะค่อนข้างสูงนิยมเขียนภาพทั้งผนังและบริเวณคอสองด้วย เช่น วัดจันทราวาส วัดเกาะวัดชีว์ประเสริฐ และวัดปากคลอง ซึ่งลวดลายประดับต่าง ๆ นั้นล้วนแล้วแต่มีผู้อุปถัมภ์ด้วยกันทั้งสิ้น ศาลาการเปรียญจึงเป็นแหล่งเรียนรู้ทางพระพุทธศาสนาและพุทธศิลป์ที่สำคัญ อีกทั้งยังเป็นพื้นที่สาธารณะอย่างหนึ่งที่ชาวบ้านสามารถเข้ามาทำบุญ เรียนรู้เกี่ยวกับพุทธประวัติตอนต่าง ๆ และซึมซับความงามของพุทธศิลป์ที่จิตรกรได้รังสรรค์ผลงานไว้อย่างดี

ภายหลังจากสร้างศาลาการเปรียญขึ้นเป็นที่เรียบร้อยแล้ว จะนิยมสร้างธรรมาสน์เพื่อนำมาตั้งไว้บนศาลาการเปรียญต่อไป เนื่องจากช่างจะต้องทำการออกแบบสัดส่วนต่าง ๆ ให้เข้ากับตัวศาลาให้มากที่สุด หรืออาจทำการออกแบบควบคู่กันไว้แต่ต้น ซึ่งแสดงให้เห็นระบบการจ้างงานที่เป็นกระบวนการต่อเนื่องกันไป โดยพบว่าช่างที่สร้างศาลาการเปรียญมักจะเป็นช่างเดียวกันกับที่สร้างธรรมาสน์ ดังตัวอย่างที่พบเช่น ที่วัดเกาะ วัดลาดโพธิ์ และวัดชีว์ประเสริฐ ในช่วงเวลาที่มีการสร้างศาลาการเปรียญและธรรมาสน์โดยทั่วไป ได้แสดงให้เห็นว่าการพึ่งเทศน์ที่วัดเป็นสิ่งที่พุทธศาสนิกชนในเมืองเพชรให้ความนิยมเป็นอย่างมากสืบมาแต่ยุคก่อนหน้า³

การสร้างธรรมาสน์กลุ่มช่างวัดเกาะที่สวยงามและมีราคาสูงมากในขณะนั้น คือ 2,400 บาท เทียบเท่ากับการสร้างอาคารด้วยคอนกรีต 1 หลัง (เช่น โรงเรียนปริยัติธรรมที่วัดเกาะ) มีความจำเป็นต้องเรียกร้องการสละทรัพย์เพื่อนำมาสร้าง จึงมักพบว่าการเรียกร้องจ่ายโดยเจ้าอาวาสในแต่ละวัด ซึ่งบางครั้งจะเป็นการร่วมทำบุญจากชาวบ้านจำนวนมาก เช่นที่วัดลาด และวัดขุนตรา แต่โดยมากแล้วมักจะมีเจ้าภาพใหญ่เพียงกลุ่มเดียว ดังปรากฏในงานสร้างธรรมาสน์ของกลุ่มช่างวัดเกาะที่ผู้เขียนได้กล่าวถึงไว้ข้างต้น (ภาพที่ 9) ด้วยเหตุที่ธรรมาสน์ถือเป็นของมีคุณค่าและราคาสูง โดยมีความเชื่อที่ว่า การได้ฟังพระธรรมเทศนาของพระพุทธเจ้าเป็นกุศลอันสูงยิ่ง การสร้างธรรมาสน์เพื่อการเทศนาธรรมนี้จึงเป็นช่องทางแสวงบุญอันสูงยิ่งด้วย จึงพบว่ารายนามผู้สร้างธรรมาสน์เป็นตระกูลคหบดีที่มีความมั่งคั่งทางเศรษฐกิจสูงมากในยุคนั้น

³ มีเรื่องเล่าว่าวัดในเมืองเพชรมักจะผลิตพระนักเทศน์ออกมาจำนวนมาก บรรดาเจ้าอาวาสในเมือง เช่น วัดพระนอน วัดสามะโรง วัดคงคาราม ต่างเป็นนักเทศน์ที่มีชื่อเสียงมาก อีกทั้งยังได้รับการสนับสนุนจากทางราชสำนักที่ให้พระนักเทศน์ไปทำการเทศนาธรรมบนเขาวัง หรือปลับพลาที่ประทับ และทุกครั้งที่มีการเทศน์ ก็จะมีการถวายวัดอุปัชฌาย์กลับมายังวัดเหล่านั้นด้วย ตัวอย่างสำคัญคือ ความสัมพันธ์กันของหลวงพ่อมิ ตรีภูมิ วัดพระทรง กับล้นเกล้ารัชกาลที่ 5 ที่มีการพระราชทานถวายสมณศักดิ์ “พระครูสุวรรณมณี” พร้อมด้วยสัญญาบัตรพัดยศให้แก่ท่าน หรืออย่างหลวงพ่อฟุ้ง วัดสามะโรงที่ไปเทศนาธรรม จนได้รับถวายเรือนไทยและเตียงนอนจากราชสำนัก เป็นต้น

ภาพที่ 9 พระครูญาณวิชัย (ยิด) - ช่างเล้ง เขยสุวรรณ
(© Chanan Mekmok 03/03/2016)

ความเจริญรุ่งเรืองทางเศรษฐกิจเป็นปัจจัยสำคัญที่จะทำให้เข้าใจบริบทของการสร้างงานช่างในช่วงเวลาดังกล่าวได้ โดยการศึกษาชีวิตความเป็นอยู่ของกลุ่มผู้อุปถัมภ์งานช่าง ในกรณีนี้คือ กลุ่มผู้อุปถัมภ์การสร้างธรรมาส์ของกลุ่มช่างวัดเกาะ โดยพบว่าในช่วงปี 2400 - 2500 สังคมเมืองเพชรบุรีมีความเปลี่ยนแปลงไปตามบริบททางเศรษฐกิจและสังคมของประเทศไทย ในตัวเมืองได้เริ่มพัฒนามาเป็นแหล่งการค้าที่สำคัญ มีสาธารณูปโภคที่ช่วยสร้างความเจริญให้กับเมือง มีทั้งถนน คูคลอง ระบบชลประทาน และรถไฟ ฯลฯ ทำให้กลุ่มสังคมต่าง ๆ ต้องมีการปรับตัวให้เข้ากับการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้น การทำความเข้าใจเมืองเพชรด้วยการเชื่อมโยงไปถึงการเป็นส่วนหนึ่งของเศรษฐกิจประเทศไทยและพื้นที่ใกล้เคียงจะทำให้เห็นภาพรวมของบรรยากาศและพลวัตของเมืองเพชรบุรีในช่วงเวลาดังกล่าวได้ดียิ่งขึ้น โดยเฉพาะนโยบายการเชื่อมโยงหัวเมืองต่าง ๆ เข้าสู่กรุงเทพฯ เพื่อการพัฒนาทางเศรษฐกิจด้วยการขุดคูคลองระลอกใหญ่ในสมัยต้นรัตนโกสินทร์ เช่น คลองสุนัขหอน และคลองดำเนินสะดวก สำหรับเป็นช่องทางลำเลียงสินค้าทางน้ำ

นโยบายการส่งออกสินค้าของรัฐบาลสยามและการเข้ามาของชนชั้นสูงได้ทำให้เมืองเพชรเกิดความเปลี่ยนแปลงอย่างเห็นได้ชัดในด้านต่าง ๆ นวลสวาท อัศวินานนท์ (Atwinanon 1992, 100) ได้กล่าวถึงการเปลี่ยนแปลงครั้งสำคัญในเมืองเพชรในแง่ของภูมิศาสตร์กายภาพ ภายหลังที่ทางพระราชสำนักได้มองเมืองเพชรว่าเป็นเส้นทางการค้าและเป็นแหล่งพักผ่อนที่สำคัญ มีการสร้างพระราชวังบนภูเขา คือ พระนครคีรี ในสมัยรัชกาลที่ 4 และวังบ้านปืน ในสมัยรัชกาลที่ 5 ส่งผลให้กายภาพของเมืองเปลี่ยนแปลงไป โดยฝั่งตะวันตกของแม่น้ำเพชรบุรี (ภาพที่ 10) อันเป็นที่ตั้งของพระราชวังทั้ง 2 แห่ง มีเขตวัดเก่า อย่างวัดพระนอน และวัดสระบัว เป็นพื้นที่ที่ทางราชการได้ดูแลรักษาและใช้ประโยชน์ ราษฎรจึงมาตั้งถิ่นฐานได้ไม่มากนัก ส่วนทางฝั่งตะวันออกของแม่น้ำเพชรบุรี ซึ่งในอดีตเคยเป็นเขตเมืองเก่ามาแต่เดิม พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวโปรดเกล้าฯ ให้สร้างสะพานแบบยุโรปเชื่อมฝั่งตะวันตกและตะวันออกเข้าด้วยกัน โดยฝั่งตะวันออกนั้น ได้โปรดเกล้าฯ ให้สร้าง “ถนน” และ “ตึกตลาด” ขึ้น 2 ฟากถนน (Atwinanon 1992, 100) ตึกตลาดเหล่านี้ในสมัยรัชกาลที่ 3 ก็ปรากฏมีอยู่ก่อนแล้ว สำหรับเป็นค้าขายสำคัญของเมือง โดยส่วนใหญ่จะเป็นร้านค้า และโรงต่าง ๆ เช่น ตึกขายถ้วยชามเบญจรงค์ ตึกขายหอม กระเทียม หรือตึกขายผ้า

ทางฝั่งตะวันออกของแม่น้ำเพชรบุรี (ภาพที่ 11) เป็นพื้นที่ที่ราษฎรตั้งบ้านเรือนอยู่กันอย่างหนาแน่น ถนนและตึกตลาดที่สร้างขึ้นเป็นแนวเริ่มที่จะมีความสำคัญมากในการขยายเมือง และเป็นเส้นทางการค้าที่สำคัญเชื่อมต่อเข้ากันด้วยแม่น้ำและถนน การเกิดขึ้นของตึกตลาดในสมัยรัชกาลที่ 4 ทำให้เกิดตึกเอกชนขึ้นมามากขึ้นจนถึงสมัยรัชกาลที่ 5 โดยพบว่า บริเวณรอบแม่น้ำเพชรฝั่งตึกตลาดเป็นย่านการค้าที่สำคัญที่มีชาวจีนเข้ามาอาศัยทำมาค้าขายจำนวนมาก เนื่องจากกลุ่มชาวจีนในสมัยนั้นมีอิสระจากระบบไพร่ ได้รับการยกเว้นการเกณฑ์แรงงานด้วยการจ่ายเงิน “ผูกปี้ซื้อมือจีน” ให้กับรัฐแทน ด้วยเหตุนี้ บรรดาตึกตลาดและตึกเอกชนจึงเป็นแหล่งทำมาหากินที่สำคัญของคนจีนอย่างเห็นได้ชัด ตึกกรมบ้านช่องในบริเวณนี้จึงมีคนจีนหนาแน่น ประกอบอาชีพค้าขายในศูนย์กลางของชุมชน ดังปรากฏว่าในย่านตลาดซึ่งเป็นที่ตั้งชุมชนจีน มีทั้งร้านค้า โรงสุรา ช่าง บ่อนการพนัน และศาลเจ้า เช่น ศาลเจ้าวัดลาด ศาลเจ้าตันโพธิ์ประตูเมือง ซึ่งล้วนแล้วแต่เป็นย่านการค้าของชาวจีนและเป็นศูนย์กลางการค้าที่เชื่อมต่อชุมชนรอบเมืองเพื่อส่งออกสินค้าผ่านแม่น้ำเพชร

ส่วนพื้นที่ฝั่งตะวันตกของแม่น้ำเพชรบุรีจะเป็นที่ตั้งของส่วนราชการที่เกี่ยวข้องกับสถาบันพระมหากษัตริย์ เช่น วังค่ายทหารต่าง ๆ มีการสร้างถนนเชื่อมโยงถนนเส้นอื่น ๆ มุ่งตรงสู่พระราชวัง ทำให้พื้นที่บริเวณนี้มีประชากรหนาแน่นค่อนข้างน้อย ต่างจากบริเวณที่อยู่อาศัยของกลุ่มประชากรที่กระจายตัวออกไปทางฝั่งตะวันออกเลยตึกตลาดเป็นแนวยาวออกไป โดยเฉพาะบริเวณถนนอมตยวงศ์ที่จะผ่านวัดสำคัญอย่างวัดพระทรง วัดสนามพราหมณ์ วัดลาด วัดชีว์ประเสริฐ และวัดป้อม ฯลฯ บริเวณนี้เองเป็นบริเวณที่มีการเข้าไปตั้งบ้านเรือนอย่างหนาแน่น

“จนต้องมีการสร้างถนนใหม่เชื่อมบริเวณนี้เข้ากับถนนตลาดที่เป็นชุมชนเดิม ในช่วงเวลา ก่อน ปี 2452 ซึ่งพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จประพาสเมืองเพชรบุรี” (Atwinānon 1992, 106)

ในช่วงเวลานี้ได้พบการโยกย้ายของผู้คนเข้ามาอยู่ในเมืองเพื่อการค้าขาย บรรดาพ่อค้าคหบดีนิยมปลูกเรือนไว้ริมแม่น้ำเพชร เพื่อความสะดวกในการค้าขายและการคมนาคม ตลาดเพชรจึงมีความคึกคักเป็นอย่างมาก ชาวบ้านร้านตลาดเข้ามาค้าขาย บ้างหาบเร่ของขาย บ้างเอาปลาเอาผักมาขาย บ้างเอาผลไม้ขึ้นขึ้นจากเรือมาขาย โดยมีแม่น้ำเพชรเป็นเส้นทางการค้าสำคัญเชื่อมโยงตัวเมืองเพชรกับพื้นที่โดยรอบ คหบดีบางกลุ่มก็ปลูกห้องให้เช่า มีพ่อค้ามาเช่าเพื่อทำการค้าขาย ดังพบว่าแม้จะเป็นช่วงหลังไฟไหม้ตลาดเพชรครั้งใหญ่ในปี 2458 ก็ยังคงมีการปลูกเรือนขึ้นใหม่เป็นที่พักอาศัยริมน้ำและปล่อยให้เช่าอยู่ทั่วไป

การค้าขายที่เริ่มมีความรุ่งเรืองมาก จากการผลิตเพื่อการยังชีพในที่ดินของตัวเอง กลายมาเป็นการผลิตเพื่อการค้าขายตามความต้องการจากตลาดภายนอก ส่งผลให้เกิดการเปลี่ยนแปลงการลงทุนในหลายประเภท โดยมีคนจีนเป็นกลุ่มสำคัญที่จะทำให้เศรษฐกิจขยายตัวออกไป โดยเฉพาะการมีสินค้าส่งออกจำพวกข้าว⁴ น้ำตาล และเกลือ จากหลักฐานการเก็บเงินค่านาเมืองเพชรบุรีในปี 2428 ปรากฏว่าพื้นที่นาเมืองเพชรบุรีมีจำนวนทั้งสิ้น 212,275 ไร่ 1 งาน 31 วา ในขณะที่นาเดิมมีเพียง 161,196 ไร่ 3 งาน 97 วา (Nāi hon hūai 1992, 158 cited to Atwinānon 1992, 152) การขยายพื้นที่นาดังกล่าว ซึ่งส่วนใหญ่เกิดขึ้นในบริเวณฝั่งตะวันออกของแม่น้ำเพชรบุรี ทำให้มีการเลี้ยงโคกระบือมากขึ้นเพื่อใช้ในการไถนา เเทียมเกวียนขนข้าว เเทียมคราด และนวดข้าว เพื่อทุนแรงงานคน และกลายมาเป็นการค้าโคกระบือ โดยเฉพาะในพื้นที่บ้านชะอำ บ้านวังไคร้และบ้านโพพระ ซึ่งเป็นเขตติดต่อกับชุมชนอื่น ๆ นอกเมืองเพชรออกไป

⁴ การค้าถือเป็นมูลเหตุสำคัญที่ทำให้มีการขยายพื้นที่เพาะปลูกขนาดใหญ่ ที่ดินที่รกร้างว่างเปล่าได้ถูกจับจองและแผ้วถางเพื่อใช้เป็นพื้นที่ปลูกข้าว ภายหลังการเซ็นสนธิสัญญาเบาว์ริงในสมัยรัชกาลที่ 4 ความต้องการข้าวจากต่างประเทศทำให้สยามต้องผลิตข้าวให้มากขึ้นสำหรับการส่งออก พบว่าในช่วงปี 2393 จนถึงปี 2498 - 99 พื้นที่เพาะปลูกได้เพิ่มขึ้นเป็น 9.1 ล้านไร่ อันเป็นผลมาจากการที่คนเริ่มเห็นโอกาสหารายได้จากการปลูกข้าว จึงเริ่มมีการถากถางและเพาะปลูกในที่ดินแปลงใหม่ (Ingram 2009, 65) ซึ่งพื้นที่ส่วนใหญ่เกิดขึ้นในภาคกลางและได้ขยายต่อไปยังพื้นที่รอบนอก จากความสะดวกมากขึ้นของเส้นทางคมนาคม เช่น รถไฟ นอกจากนี้ยังมีโครงการขุดคลองสำหรับผันน้ำเข้านาและใช้เป็นเส้นทางขนส่งข้าวจากพื้นที่ต่าง ๆ ไปสู่กรุงเทพมหานครเพื่อทำการส่งออกต่อไป (Aā sa wai 1994).

สินค้าสำคัญอีกอย่าง คือ น้ำตาลโตนดที่เกิดขึ้นควบคู่กับการทำนาและการเลี้ยงโคกระบือ เนื่องจากพื้นที่ที่เคยเป็นแหล่งผลิตน้ำตาลโตนดโดยเฉพาะภาคตะวันตก ที่มี 9 เมือง คือ เมืองเพชรบุรี นนทบุรี ปทุมธานี สุพรรณบุรี อ่างทอง พรหมบุรี สิงห์บุรี สรรค์บุรี และชัยนาท เมื่อเมืองสุพรรณบุรีได้เลิกทำน้ำตาลโตนดหันไปทำนาเพียงอย่างเดียว จึงมีความจำเป็นต้องนำเข้าน้ำตาลโตนดจากที่อื่น เพชรบุรีจึงเป็นแหล่งผลิตน้ำตาลโตนดส่งออกไปตามเมืองอื่น ๆ และทำรายได้ให้กับทางราชการสูงมากมาตั้งแต่สมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวโดยในปี 2395 ภาษีน้ำตาลโตนดเป็นเงิน 173 ชั่ง และสูงถึง 205 ชั่ง 5 ตำลึงในปีถัดมา (National Archives of Thailand 1859, 32 cited to Atwinānon 1992, 155) และพบว่า น้ำตาลโตนดเมืองเพชรได้ถูกส่งออกไปถึงกรุงเทพฯ และอยุธยาอีกด้วย ทำให้เห็นว่าเมืองเพชรบุรีถือเป็นเมืองสำคัญทางเศรษฐกิจของสยามที่สามารถส่งออกสินค้าจำนวนมากไปสู่ชุมชนอื่น ๆ รอบนอกได้ อีกทั้งภายในเมืองเพชรเองสภาพเศรษฐกิจก็เฟื่องฟูมากขึ้นจากการทำการค้าระหว่างเมืองกับชนบท ส่งผลให้บรรดาพ่อค้า คหบดีเป็นกลุ่มที่มีความมั่งคั่งสูง ดังที่ครูบุญเดิบเล่าให้ฟังว่า

“ฉันไปโรงสี ต้องไปช่วยแม่ตวงข้าว เรือขนข้าวมาจากนาพันสาม นาขลุ่ (ภาพที่ 12) มาขึ้นท่าที่โรงสีตอนเด็ก ๆ ไปช่วยเขาตวง อาฉันก็ทำงานโรงสี ส่งลูกไปเรียนกรุงเทพฯ สมัยนั้นฉันยังเคยนั่งเรือไปทอดกฐินตามวัด เมื่อก่อนกังฉัน (นายครอง วาดเวียงไซ) มีเรือลำใหญ่ ๆ เขาเรียกเรือฉลอมใหญ่รีไจน์ี่ เอน้ำตาลจากที่นาตัวเองแถวนาพรหม นาพันสาม ใส่กระปุกเป็นถ้วย ๆ ส่งไปขายที่อยุธยา ตอนฉันอายุ 8 - 10 ขวบยังพอจำความได้ตอนหลังโรงสีก็เลิกทำ ไม่มีใครรับงานต่อจากกังเลย เขาเลยขายให้คนอื่นไป เป็นบ้านหลังใหญ่ทางเข้าวัดเกาะ” (Phannarā 2018, Interview)

ภาพที่ 12 พุงนบ้านนาขลุ่

(© Chanan Mekmok 23/11/2018)

ภาพรวมของบริบททางเศรษฐกิจและการสร้างความมั่งคั่งของกระแสมือเมืองเพชรมีความสัมพันธ์กัน อย่างเห็นได้ชัด กล่าวคือ กลุ่มกระแสมือเมืองเพชรที่เป็นผู้ประกอบการหลักในงานช่างตามวัด โดยเฉพาะการสร้าง ธรรมาส์ของกลุ่มช่างวัดเกาะ ต่างเป็นกลุ่มที่พัฒนาตัวเองขึ้นมาในช่วงต้นและกลางของพุทธศตวรรษที่ 25 โดยต้นตระกูลที่สามารถสืบย้อนกลับไปได้มากที่สุดนั้น เป็นผู้ที่มิที่ดินจำนวนมากอยู่ในตัวเมืองเพชร ผ่านการค้าขายและจับจองที่ดิน รวมถึงการซื้อหาเพิ่มเติมในภายหลัง ซึ่งในช่วงเวลาดังกล่าวที่ดินถือเป็นสินทรัพย์ ที่มีค่าเป็นอย่างมากในแง่ของการผลิตโดยเฉพาะการทำนาข้าวดังปรากฏว่าตระกูลคหบดีเมืองเพชรจะมีอาชีพ ค้าขายข้าว ส่วนหนึ่งมาจากค่าเช่านาและอีกส่วนหนึ่งมาจากการรับซื้อข้าว ทุกบ้านจะมียุ้งฉางขนาดใหญ่ อยู่ในตลาดเมืองเพชร ชาวบ้านที่เช่านาแถบนาพันสาม นาขลุ่ โพนพระ และดอนยาง ฯลฯ จะนำข้าวขึ้นเกวียน เดินทางมาส่งให้ถึงที่ บางคนก็นำข้าวไปขายแล้วเอาเงินมาจ่ายเป็นค่าเช่าตามอัตราที่กำหนดกันไว้ บางตระกูล เช่น ศุขะพานิช ทำการค้าข้าวด้วยการล่องเรือไปรับซื้อข้าวด้วยตัวเอง การค้าขายน้ำตาลโตนดก็เป็นสิ่งที่ แพร่หลายมากเช่นเดียวกัน ทุกบ้านจะมีโรงน้ำตาลเป็นของตนเอง เพื่อทำการรับผลผลิตจากที่นาของตนนำออกไป ขายยังตลาดและต่างจังหวัด เช่น บ้านวาดเวียงไชย บ้านศุขะพานิช และบ้านบุรณพานิช เป็นต้น นอกจากนี้ ยังมีการปลูกห้องแถวและตึกให้เช่าในที่ดินของตนด้วย เช่น นายบ้าน ทองทวี และนายแยม บุรณพานิช ที่มีอาคารให้เช่าอยู่จนถึงปัจจุบัน

สภาพเศรษฐกิจของประเทศไทยที่มีการเปลี่ยนแปลงขนานใหญ่ในเรื่องของการทำนาและส่งออกสินค้าออก ทำให้เศรษฐกิจเมืองเพชรมีความเจริญรุ่งเรืองเรื่องตามไปด้วย พ่อค้าคหบดีที่มีที่ทางจำนวนมาก ต่างเข้ามา อยู่ในตัวเมืองหรือตลาดเมืองเพชรเพื่ออยู่อาศัยในทำเลที่เป็นศูนย์กลางการค้าและการคมนาคมที่มีแม่น้ำเพชร เป็นเส้นทางหลัก (ภาพที่ 13) โดยปล่อยให้ที่ดินรอบนอกตัวเมืองของตนเป็นที่ให้เขาทำนาแล้วเก็บค่าเช่า เพื่อนำไปทำธุรกิจอย่างอื่นต่อไป ความมั่งคั่งจากการทำการค้าของกระแสมือเมืองเพชร ทั้งคนรวยและชาวบ้าน โดยทั่วไปสามารถสร้างฐานะของตนเองขึ้นมาได้ในความเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจช่วงเวลานี้ ทำให้เห็นว่า ในช่วงของการสร้างบ้านแปลงเมืองในครึ่งหลังพุทธศตวรรษที่ 25 นี้เอง ที่มีบ้านเรือนจำนวนมากเกิดขึ้น จากการหลั่งไหลเข้ามาของผู้คน ทำให้พื้นที่โดยรอบตัวเมืองเพชรมีความหนาแน่น ทั้งยังแสดงให้เห็นความเจริญ รุ่งเรืองของงานศิลปะตามวัดในเมืองเพชรบุรีช่วงนั้นด้วย

ภาพที่ 13 แม่น้ำเพชรบุรี

(© Chanan Mekmok 16/09/2016)

ความเจริญรุ่งเรืองของงานช่างเมืองเพชรในช่วงครึ่งหลังพุทธศตวรรษที่ 25 ได้สะท้อนให้เห็นผ่านวัตถุทางวัฒนธรรม อันเนื่องในพระพุทธศาสนา คือ ธรรมาสน์ที่มีความนิยมในการสร้างอย่างมาก ทั้งยังมีความวิจิตรสวยงาม มีด้วยกันหลากหลายฝีมือทั่วเมืองเพชร แสดงให้เห็นความรุ่งเรืองของตลาดงานช่าง ซึ่งมีความสัมพันธ์ไปกับ เศรษฐกิจที่เฟื่องฟู ดังที่พบว่า กลุ่มกระแหม่ที่เมืองเพชรต่างสะสมความมั่งคั่งของตัวเองขึ้นมาและส่งผล ต่อการอุปถัมภ์งานช่างของวัด เพื่อการสร้างฐานะทางสังคมและแสดงตัวตนของกลุ่มกระแหม่ที่ ปรากฏารายนาม ของตระกูลผู้สร้างบนล่องถนนธรรมาสน์จำนวนมาก ในขณะเดียวกัน เมื่อสภาพเศรษฐกิจเมืองเพชรได้เปลี่ยนแปลง ไปช่วงปลายพุทธศตวรรษที่ 25 ถึงต้นพุทธศตวรรษที่ 26 สำนักช่างเมืองเพชรได้ล่มสลายลงไปพร้อม ๆ กับการลดลงของความนิยมในการสร้างงานศิลปะที่สร้างสรรค์โดยช่างที่ผ่านการเรียนรู้จากวัฒนธรรมของสำนัก ช่างตามวัดในเมืองเพชร โดยเฉพาะธรรมาสน์ที่เริ่มหมดความนิยมในการสร้างและใช้งานลงไปทุกทีด้วย เช่นเดียวกัน

5. บทสรุป

ความเปลี่ยนแปลงครั้งสำคัญในงานช่างเมืองเพชรช่วงครึ่งหลังพุทธศตวรรษที่ 25 แสดงออกถึงรสนิยมทางศิลปะ ที่ต่างไปจากงานช่างสมัยอยุธยาตอนปลายที่ยังปรากฏหลักฐานผลงานอยู่จำนวนมากในพื้นที่ งานช่างที่เกิดขึ้น ในช่วงนี้ผู้เขียนเรียกว่า “งานช่างยุคกระแหม่ที่อุปถัมภ์” เนื่องจากงานช่างดำรงอยู่ได้ด้วยการอุปถัมภ์ ของชาวบ้านที่มีฐานะในพื้นที่ แสดงให้เห็นถึงการแยกออกมาเป็นอีกชนชั้นหนึ่งในสังคม การอุปถัมภ์งานช่าง ได้แสดงให้เห็นการพัฒนาขึ้นมาของสำนักช่างเมืองเพชร อย่างน้อย 5 สำนักตามวัดใหญ่รอบเมืองเพชร อีกทั้งยังพบว่า ในช่วงที่งานมีความเจริญรุ่งเรืองขึ้นมานั้นมีความสัมพันธ์กับความเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจ ของเมืองเพชรที่เชื่อมโยงเข้ากับเศรษฐกิจของสยามภายหลังทำสนธิสัญญาเบาว์ริงส่งผลให้เกิดการขยายพื้นที่ ทำมาหากินขนานใหญ่ โดยเฉพาะการทำนาข้าว และการส่งออกสินค้าท้องถิ่น เช่น น้ำตาล เนื้อ และเกลือ ผ่านเส้นทางคมนาคมทางน้ำที่ได้มีการพัฒนาและขยายพื้นที่ติดต่อให้ง่ายต่อการขนส่ง

การศึกษาประวัติศาสตร์ผ่านเอกสารเพียงอย่างเดียวไม่เพียงพอต่อการทำความเข้าใจปรากฏการณ์ข้างต้นได้ อย่างลุ่มลึกเพียงพอ ผู้เขียนจึงให้ความสนใจไปกับศิลปกรรมงานช่างในพื้นที่ซึ่งมีด้วยกันหลายแขนงเป็นต้นว่า งานปูนปั้น งานเขียนภาพ และงานแกะสลัก ด้วยการมองว่าศิลปกรรมแต่ละแขนงจะสามารถใช้เป็นวัตถุ ทางวัฒนธรรมที่ช่วยแสดงให้เห็นมิติทางสังคมวัฒนธรรมที่ไม่สามารถเข้าถึงได้จากข้อมูลเอกสาร โดยผู้เขียน มุ่งความสนใจไปที่ธรรมาสน์เทศน์ทรงบุษบกที่มีความสวยงามเป็นเอกลักษณ์แสดงถึงความนิยมในแบบ สกูลช่างเพชรบุรีเพื่อใช้เป็นวัตถุของการศึกษาประวัติศาสตร์สังคม ซึ่งพบว่า ธรรมาสน์ของกลุ่มช่างวัดเกาะ ที่นำมาใช้เป็นวัตถุของการศึกษา มีการสร้างในช่วงปี 2465 - 2509 กระจายอยู่ทั่วไปตามระบบความสัมพันธ์ ทางสังคมของวัดที่สร้างกลุ่มช่าง และผู้อุปถัมภ์ ซึ่งแสดงให้เห็นวัฒนธรรมงานช่างที่เกิดขึ้นในบริบทของวัฒนธรรม กระแหม่ที่เมืองเพชร โดยที่กลุ่มช่างและผู้อุปถัมภ์ต่างกำหนดรสนิยมทางศิลปะร่วมกันในเครือข่ายทางสังคม ที่รองรับพวกเขาเข้าไว้ด้วยกันกล่าวคือ การสร้างธรรมาสน์แต่ละชิ้นจะต้องอาศัยความสัมพันธ์ระดับหนึ่ง

ซึ่งพบว่า วัดที่ต้องการสร้างธรรมาสน์จะต้องมีความเกี่ยวข้องกับสำนักช่างวัดเกาะไม่ว่าทางใดก็ทางหนึ่ง ทั้งการบวชเรียนที่วัดเกาะมาก่อนของเจ้าอาวาสแต่ละรูป การเป็นวัดที่ศิษย์วัดเกาะไปเป็นเจ้าอาวาสหรือไปเป็น โยมอุปฐากวัด หรือความสนิทส่วนตัวของผู้อุปถัมภ์กับช่างผู้สร้างธรรมาสน์

จากข้อมูลสนามทำให้เห็นว่าระบบความสัมพันธ์ดังกล่าว คือ สิ่งที่เป็นน้ำหล่อเลี้ยงและกระชับความสัมพันธ์ ของกลุ่มช่างและผู้อุปถัมภ์ นอกจากนี้ยังเห็นด้วยว่ากลุ่มกรรมกรในเมืองเพชรในฐานะชนชั้นใหม่ในสังคม ได้ใช้การอุปถัมภ์งานช่างสำหรับเป็นช่องทางในการแสดงออกถึงการดำรงอยู่ของพวกเขาด้วย

References

- Aphōn suwan, T. *Khwāmkhīt Kānmūāng Phraikradumphī Hāeng Krung Rattanakōsin*. [Political thinking of Proletarian Bourgeoisie of Rattanakosin period]. Bangkok: Matichon, 2006.
- Appadurai, A. *The Social Life of Things: Commodities in Cultural Perspective*. Cambridge: Cambridge University Press, 1986.
- Ā sa wai, S. *Prawat Khlōng Rangsit: Kānphatthanā Thīdīn Læ Phonkrathop Tō Sangkhom 1888 - 1914*. [History of canals: land development and effect to society in 1888 - 1914]. Bangkok: Thammasat University Press and Foundation for the Promotion of Social Sciences and Humanities Textbooks Project, 1987.
- Atsawinānon, N. *Khwām Plānplāeng Thāng Sangkhom Læ Sētthakit Khōng Mūāng Phet Burī 1857 - 1917*. [The social and economic changes of Phetchaburi capital (1857-1917 A. D.)]. Master's Thesis. Bangkok: Chulalongkorn University. 1992.
- Bradley, Dan Beach. *Nung Satawat Nai Sayām 1828 - 1928: Prawat Sangkhēp Khōng Phantha Kit Khrittačhak Prōtēttāen Nai Sayām*. [One hundred year in Siam 1828 - 1923: a brief history of Protestant mission in Siam]. Bangkok: Inter publishing Enterprise, 2012.
- Bun Tāep Phannarā. Interview by Mekmok, C., October 11, 2018.
- Čhām čhan, B. *Chāng Mūāng Phet: Anusōn Nai Ngān Phrarātchathān Phlāeng Sop Phū Chūai Sāttrāčhān Būa Thai Chaemchan, June 21 1992*. [Phetchaburi craftsman: a memorial to the cremation of Asst. Prof. Chamchan, B. June 21, 1992]. Phetchaburi: Petchpoom. 1992.
- laosīwong, N. *Pākkai Læ Bai Rūa: Rūam Khwām Rīang Wādūai Wannakam Læ Prawattisāt Ton Rattanakōsin*. [Beak and sails: total treatise about literatures and history in an early Rattanakosin period]. Bangkok: Fadiaokan, 2012.

Ingram, James c. *Kānplānplāng Thāng Sētthakit Nai Prathēt Thai 1850 - 1970*. [Economic change in Thailand since 1850 - 1970]. Bangkok: Toyota Thailand Foundation, The Foundation for the Promotion of Social Sciences and Humanities Textbooks Project, 2009.

Kōēt Čharōen, S. *Phrabāt Somdet Phra Čhōmklaō Čhaoyūhūa Kap Mūrang Phet Burī*. [King Mongkut and Phetchaburi city]. Phetchaburi: Phetchpoom, 1999.

Lowe, Donald M. *History of Bourgeois Perception*. Chicago: University of Chicago Press. 1982.

Miller, D. "Artifacts and the Meaning of Things". 1994. In Ingold, T. *Companion Encyclopedia of Anthropology*. London: Routledge, 2002.

Mekmok, C. *Samnak Læ Kān Sūp Sān Ngān Čhāng Mai Sāi Sakun Čhāng mūrang phet*. [Schools and continuation of Phetchaburi traditional wooden craftsmanship]. The Thailand research Fund, 2017.

_____. *Thammāt Mūrang Phet: Phonlawat Khōng Watthanatham Ngān Čhāng Mai Nai Bōribot Watthanatham Thōngthin*. [Phetchaburi peaching canopies: dynamic of traditional craftsmanship culture in local culture context]. *Walailak Journal of Social Science*. 11 (2) (July - December), 2018: 139 - 168.

Na pāknam Nor. *Thammāt: Sak Læ Sī Hāng Sinlapa Thai*. [Peaching canopies: prestige of Thai art]. Bangkok: Mueng Boran, 2001.

Nāi hon hūai . *Mōp Lat Bok Ru Ngō Sayām* . [Bradley and Siam society]. Bangkok: Ratchadarom, 1985.

National Archives of Thailand. *Sāntrā Wādūai Nam Tang Nāi 'ākōn Tao Mōnam Tān*. [Deed about leading to tax farmer of fresh sugar pot stove]. Royal secretary, King Mongkut, stapled document, Ministry of defense 5/7 1859, 32.

Phetcharopamakhun. *Wat kɔ̌*. [History of Wat Koh]. In Phiboonsombat, B. (Ed.). *Wat Koh*, Phetchaburi. Phetchaburi: Petchpoom, 2000.

Prown, Jules D. “Mind in Matter: An Introduction to Material Culture Theory and Method”. in *Winterhur Portfolio*, Vol. 17, No. 1. (Spring, 1982): 1 - 19.

Singkhān Wāt Wīang Chai. Interview by Mekmok, C., October 19, 2018.

Thai Khadi Research Institute . *Mōp Rat Lē Kap Sangkhom Thai*. [Bradley and Thai Society]. Bangkok: Thammasat University Press, 1985.

Thōngbai Krachang Kāo. Interview by Mekmok, C., December 28, 2018.

Ying Amēthi. Interview by Mekmok, C., July 28, 2017.